

The Formation Process and Nature of Sirah's Companions Generation Codexes

Yunus Akyürek^{1,a,*}

¹ Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of History of Islam, Çanakkale/Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 12/07/2023

Accepted: 17/11/2023

Published: 15/12/2023

Pub Date Season: Aralık

Plagiarism:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright:

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

Codex is a concept known and widely used in Arab society since the Jahiliyyah period. It can be said that the Muslims did not need to use codex except for revelation during the Meccan period. However, this situation gained great momentum with the establishment of a city-state in Medina, and the Prophet dictated many writings to his scribes on religious, political, administrative, diplomatic, social and economic life. It is known that the Companions generation, independently of these, kept notes on the Prophet's ghazwas, expeditions, and his sirah in general, either during his lifetime or after his death. Some of the Companions made use of their students and slaves for recording. Sometimes a student from the generation of the tābi'īn recorded the narrations he had heard from one or more of the Companions, thus producing a codex that accurately reflects the scholarly accumulation of the Companions. Some of the Codices deal with various topics such as faith, ethics, fiqh, and the parts of fiqh other than worship, while some codices concentrate on a specific topic such as al-Maghāzī. The emphasis on al-Maghāzī as the main theme in most of the codices can be considered as a reflection of the intense military activities that took place during the Medinan period and the projection of the Ayyām al-Arab narrative tradition in Islamic society. The collection of narrations based on the Codices in hadīth collections under the title *Kitāb al-Meğāzī* can also be considered in the same context. Since the codices, which were notes kept by independent individuals, lacked a systematization and chronology, it was not possible to construct a sirah based on them alone. However, it is a fact that they were the primary source of the first sirah works because they were documents and narrated in a general manner. The codices of the Companion were handed down to their children and grandchildren after them. This new generation developed this written material with the information they received from the living Companions and the people of Medina. It is also known that they taught the narrations in the codices to their families and close circles, as well as to the scholars of the tābi'īn generation. Although the Codices have not survived to the present day in their original form, they have been included in famous hadīth collections through the children and grandchildren of the Companions and the people of knowledge to whom they were bequeathed, and they have been presented to the reader under various headings, especially al-Maghāzī. The Codices gained the dimension of a small booklet (risalah) with the notes on sirah that Abān b. 'Uthman, who seems to have benefited from them, had his notes on sirah corrected by those whom he trusted, and reached a size that could constitute a copyrighted work with the extant al-Maghāzī of 'Urwah b. al-Zubayr, who narrated directly from the Companions, and al-Zuhrī, who benefited from many codices. The voluminous codices in the earliest known sirah works and the smaller ones have been pointed out from time to time in this study. The study is limited to the formation process and the nature of codices in terms of the science of sirah. The contribution of these written materials, which have the value of first-hand sources and most of which are included in hadīth collections, to the formation of the science of sirah and the formation of the science of sirah can be revealed in future academic studies.

Keywords: Sirah, al-Maghāzī, Codex, Kitāb, Version

Siyer İlmi Açısından Sahâbe Nesli Şahîfelerinin Oluşum Süreci ve Mahiyeti

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş: 12/07/2023

Kabul: 17/11/2023

Yayın Tarihi: 15/12/2023

Yayın Sezonu: Aralık

İntihal:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur .

ÖZ

Şahîfe, Arap toplumunda Cahiliye döneminden itibaren bilinen ve yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Müslümanlar açısından Mekke döneminde vahiy dışında şahîfe kullanma ihtiyacı olmadığı söylenebilir. Ancak bu durum Medine’de bir şehir devleti tesis edilmesiyle büyük bir ivme kazanmış; Hz. Peygamber, kâtiplerine bu bağlamda dinî, siyasi, idarî, diplomatik, sosyal ve ekonomik hayata dair çok sayıda yazı yazdırmıştır. Sahâbe neslinin, bunlardan bağımsız olarak Hz. Peygamber’in sağlığında ya da vefatı sonrasında onun gazveleri, seriyyeleri ve genel anlamda sîretine yönelik notlar tuttuğu bilinmektedir. Bazı sahâbiler kayda alma noktasında talebe ve kölelerinden istifade etmişlerdir. Bazen de tâbiîn kuşağından bir talebe, bir ya da daha fazla sahâbîden dinlediği rivayetleri kaydetmiş; böylece ilgili sahâbînin ilmî birikimini birebir yansıtan bir şahîfe ortaya koymuştur. Şahîfelerin bazılarında iman, ahlak, fıkıh ve fıkıhın ibadetler dışında kalan kısmı gibi çeşitli konuların ele alındığı, bazı şahîfelerde ise meğâzî gibi belli bir konu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Çoğu şahîfede ana tema olarak meğâziye ağırlık verilmesi ise Medine döneminde gerçekleşen yoğun askerî faaliyetlerin bir yansıması ve Eyyâmü’l-Arab anlatımı geleneğinin İslâm toplumundaki iz düşümü olarak değerlendirilebilir. Şahîfelerden mülhem rivayetlerin hadis mecmualarında *Kitâbü’l-Meğâzî* başlığı altında toplanmasını da aynı bağlamda düşünmek mümkündür. Birbirinden bağımsız kişilerin tuttukları notlar olan şahîfeler, bir sistematik ve kronolojiden yoksun oldukları için sadece bunlara dayanılarak bir siyer inşası mümkün olmamıştır. Bununla birlikte belge niteliği taşımaları ve genel hatlarıyla bir usul üzere rivayet edilmeleri sebebiyle ilk siyer eserlerine birincil derecede kaynaklık ettikleri bir gerçektir. Sahâbe şahîfeleri kendilerinden sonra çocuklarına ve torunlarına tevarüs etmiştir. Bu yeni nesil, bu yazılı malzemeyi halihazırda hayatta olan sahâbiler ve Medine halkından aldıkları bilgilerle geliştirmiştir. Yine onların, şahîfelerde geçen rivayetleri aile ve yakın çevreleri ile tâbiîn kuşağı ilim meraklılarına tedris ettikleri bilinmektedir. Şahîfeler orijinal haliyle günümüze kadar ulaşamamışsa da miras bırakıldıkları sahâbe çocukları, torunları ve ilim ehli vasıtasıyla süreç içerisinde meşhur hadis mecmualarında yer almışlar ve meğâzî başta olmak üzere çeşitli başlıklar altında okuyucunun istifadesine sunulmuşlardır. Şahîfeler, kendilerinden istifade ettiği anlaşılan Ebân b. Osman’ın güvendiği kimselere tashih ettirdiği siyere dair notları ile küçük hacimli bir kitapçık (risale) boyutu kazanmış; sahâbeden doğrudan rivayette bulunan ‘Urve b. ez-Zübeyr’in ve birçok şahîfeden faydalanan Zührî’nin günümüze ulaşamayan meğâzîleri ile telif bir eser vücuda getirecek boyutlara ulaşmıştır. Bilinen ilk siyer eserlerinde yer alan hacimli şahîfelere ve daha küçük çaplı olanlarına araştırmada yer yer işaret edilmiştir. Çalışma, siyer ilmi açısından şahîfelerin oluşum süreci ve mahiyeti ile sınırlandırılmıştır. Birinci el kaynak değeri taşıyan ve çoğu hadis mecmualarında yer alan bu yazılı malzemelerin, ilk dönem siyer eserlerine kaynaklık etme ve siyer ilminin teşekkülü noktasındaki katkıları ise bundan sonra yapılacak akademik çalışmalarla ortaya konulabilir.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Meğâzî, Şahîfe, Kitâb, Nüşha

 yunusakyurek@com.edu.tr

 orcid.org/0000-0003-2050-9464

How to Cite: Akyürek, Yunus. “The Formation Process and Nature of Sirah’s Companions Generation Codexes”. Cumhuriyet Theology Journal 27/2 (December 2023), 706-725. <https://doi.org/10.18505/cuid.1326558>

Atıf: Akyürek, Yunus. “Siyer İlmi Açısından Sahâbe Nesli Şahîfelerinin Oluşum Süreci ve Mahiyeti”. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 27/2 (Aralık 2023), 706-725. <https://doi.org/10.18505/cuid.1326558>

Giriş

Hız. Peygamber'in vefatından sonra ilk nesilden itibaren Müslümanlar, vahyi anlayabilmek için Son Peygamber'in hayatını kaynağından en doğru bir şekilde öğrenme, anlama ve aktarma gayreti içerisinde girmişlerdir. Bilhassa Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler dönemlerinde gerçek hayatta karşılaşılan sorunları aşma noktasında Hız. Peygamber'in hayatından referanslar arandığı görülmektedir. Sünnet'e duyulan ihtiyaç sebebiyle bir usul ve terminoloji oluşmaya başlamış, kaydedilen bilgiler netice olarak diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi siyer ilminin de oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu süreç Hicaz Arapları açısından aynı zamanda tarih yazımının başlangıcı olarak da kabul edilebilir.

Hız. Peygamber'in hayatı söz konusu olduğunda doğal olarak sahâbe nesli akla gelmektedir. Zira onunla aynı zamanı ve mekânı paylaşan bu ilk kuşak, kendisini son derece dikkatle dinlemiş, gözlemlemiş ve yeri geldiğinde bazı söz ve uygulamalarını kayıt altına almıştır. Araştırmanın konusu ve problemi tam olarak burada yatmaktadır. Buna göre sahâbe kuşağının siyere dair yazılı bilgi aktarımı hangi kavram(lar)la ifade edilebilir? Ashaba ve çocuklarına atfedilen yazılı malzemenin (şahîfeler) teşekkül süreci ve mahiyeti hakkında neler söylenebilir? Şahîfeler siyer ilmine nasıl bir katkı sunmuştur? Bu ve benzeri sorulara verilecek ilmî cevaplar siyer ilmi açısından sahâbeye atfedilen şahîfelerin oluşum süreci ve mahiyetinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Ülkemizde yapılan akademik çalışmalarda siyer tarihi, usulü ve siyerin kaynakları hakkında kaleme alınan ve her birisi ayrı değere sahip kitap,¹ makale,² yüksek lisans tezi³ ve ansiklopedi maddelerinde⁴ şahîfeler konusuna belli oranlarda değinildiği görülmektedir. Konuyu müstakil olarak ele alan herhangi bir çalışmaya ise tesadüf edilmemiştir. Halbuki siyere kaynaklık etmesi açısından sahâbe nesline atfedilen şahîfelerin incelenmesi son derece mühimdir. Zira şahîfeler, telif dönemi siyer kaynaklarının en önemli malzemeleri arasında yer almaktadır.

Ma'mer b. Râşid, *el-Câmî*; Vâkıdî, *el-Megâzî*; 'Abdürrezzâk, *el-Muşannef*; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*; Buḥârî, *et-Târîhu'l-kebîr*; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*; Ṭaberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*; İbn Seyyidünnâs,

¹ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991); Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihciliği Üzerine* (Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991); Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 1998); Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 2008); Bünyamin Erul, *Siret Tedkikleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2013); Şaban Öz, *Siyer'e Giriş* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015); Adnan Demircan (ed.), *Bir Bilim Olarak Siyer ve Kaynakları* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015); Fuat Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2015); Şaban Öz, *Siyer Usulü* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019); Kasım Şulul, *Siyer Usulü, Temel Terimler, Kaynaklar ve Meseleler* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021).

² İrfan Aycan – İbrahim Sarıçam, "İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler: İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'esi", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'esi*, ed. İsmail Kurt – Seyit Ali Tüz (Ankara: Ensar Neşriyat, 2005), 2/877-912; Şaban Öz, "Siyer Literatürünün Güvenilirliği Problemi", *Journal of Islamic Research* 29/1 (2018), 1–9; Bünyamin Erul, "Hadisçiler ile Tarihcilerin Tenkit Yöntemleri Üzerine (Tespitler, Tenkitler, Teklifler)", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 27–62.

³ Cenap Ayık, *Hadis Risâlelerinin Siyer'e Kaynaklığı -Hicrî 150 Öncesi-* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁴ TDV İslam Ansiklopedisi'nin ilgili pek çok maddesi.

'Uyûnü'l-eser fî funûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer; Mizzî, Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl; Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl fî naqdi'r-ricâl; Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ; Şâmî, Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd: es-Sîretü's-Şâmiyye isimli eserleri ile araştırmanın ana literatürünü oluşturmaktadır.

İlk dönem siyer müelliflerine ait bazı mevsuk rivayetler de araştırmaya kaynaklık etmiştir. Bu rivayetler bilinen bazı hadis eserlerinin bünyesinde yer almış ve böylelikle nispeten günümüze kadar ulaşabilmiştir. 'Abdürrezzâk eş-Şan'ânî'nin *el-Muşannef*'inde yer alan ve bu eserden ayrı bir şekilde neşredilen İbn Şihâb ez-Zührî'nin *Kitâbü'l-Meğâzî*'si⁵ ile talebesi Ma'mer b. Râşid'in *Kitâbü'l-Meğâzî*'si⁶ bu bağlamda zikredilebilir. Yine mukaddem dönem âlimlerinden 'Urve b. Zübeyr'in, Ebü'l-Esved tarikiyle gelen meğâzî rivayetlerinin derlenmesiyle oluşan *Meğâzî Rasûlillâh li 'Urve b. Zübeyr*⁷ isimli neşri ve Mûsâ b. 'Ukbe'nin rivayetlerinin muhtelif kaynaklardan toplanmasıyla kitap haline getirilen *el-Meğâzî*'sinden⁸ de çalışmada istifade edilmiştir.

Araştırmanın başında temel kavramlar arasında yer alan *siyer*, *meğâzî*, *şahîfe*, *kitâb* ve *nüşha* üzerinde kısaca durulacak ve bu kavramların birbiriyle ilişkisi irdelenecektir.

1. Temel Kavramlar

Siyer (سیر), *seyr* (سیر) mastarından türetilen *sîret* (سیرة) kelimesinin çoğuludur. Lügatte “yürümek, gitmek, seyahat etmek”⁹ ve “hal, tavır, yol, âdet; bir kişinin ahlakı, gidişat ve hayat hikayesi”¹⁰ gibi anlamlara gelir.

Istılahta siyer, Hz. Peygamber'in doğumu ile vefatı arasındaki hayatını ve şahsi özelliklerini zaman ve mekân tespiti yaparak; başta Kur'ân-ı Kerim ve hadisler olmak üzere diğer kaynakları da esas alarak inceleyen ilim dalı¹¹ olarak tarif edilebilir. Kur'ân'da sadece bir ayette “hal, şekil” anlamında geçen *sîret* kelimesi¹² Hz. Peygamber tarafından da kullanılmıştır.¹³

⁵ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî, İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar*, çev. Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016).

⁶ Sean W. Anthony (ed.), *The Expenditions an Early Biography of Muhammad by Ma'mar ibn Râshid According to the Recension of 'Abd al-Razzâq al-San'ânî* (New York: New York University Press, 2014).

⁷ 'Urve b. ez-Zübeyr, *Meğâzî Rasûlillâh li 'Urve b. Zübeyr*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Riyad: Mektebetü'l-Tertîbi'l-'Arabî, 1401/1981).

⁸ Mûsâ b. 'Ukbe, *el-Meğâzî*, thk. Muhammed Bâkşîş Ebû Mâlik (Agadir: y.y., 1415/1994).

⁹ Ebû Abdîrrahmân el-Ĥalîl b. Aĥmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdülhamid Hindavi (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1424/2003), “syr”, 2/298.

¹⁰ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luġa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), “syr”, 3/120-121; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), “syr”, 4/389-391; Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarriżî el-Hârizmî, *el-Muġrib fî tertîbi'l-Mu'rib* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.), “syr”, 242; Ebü Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî el-Bâşânî, *el-Ġarîbeyn fi'l-Ķur'ân ve'l-ĥadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Riyad: Mektebetü Nezzâr, 1999/1419), “syr”, 3/962.

¹¹ Şulul, *Siyer Usûlü*, 22–27; Mustafa Fayda, “Allah'ın Emriyle Siyer Başlar: Siyer Yazımında İlkler”, ed. Levent Öztürk (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 15.

¹² “(Allah, Musa'ya): 'Onu (asayn) al, korkma! Biz onu tekrar eski haline çevireceğiz' dedi.” (Tâhâ 20/21)

¹³ Buna göre Hz. Peygamber, Abdurrahman b. 'Avf'ı Dûmetü'l-Cendel'e seriyeye komutanı olarak gönderirken kendisine İslâm savaş hukuku bağlamında uyarılarda bulunmuş ve sonunda “İşte bu (sözlerim), Allah'ın buyruğu ve Elçi'sinin sizin için uygun gördüğü sîretidir/davranış biçimidir.” buyurmuştur. bk. Ebü Muhammed Cemâlüddîn

Bir diğer kavram *meğâzî*dir. *Meğâzî* (المغازي), *mağzâ* (مغزى) kelimesinin çoğuludur; mastarı *ğazv* (الغزو) şeklindedir. “Savaş, savaş yeri” anlamlarına gelir.¹⁴

Meğâzî ilk dönemlerde, Hz. Peygamber’in ehl-i küfre karşı bizzat yürüttüğü ya da sevk ettiği askeri birlikler ve bu esnada meydana gelen hadiseler için kullanılırken¹⁵ zamanla gazvelerin dışında, Hz. Peygamber’in hayatını her yönüyle ele alan telif eserler için -siyer ile eş anlamlı olarak- bazen tek başına, kimi zaman da *siyer* ve *meğâzî* şeklinde yan yana kullanılmıştır.¹⁶ Muhaddisler ve siyer âlimlerinin ekserisi ise Hz. Peygamber’in bizatihi katıldığı askeri faaliyetleri *gazve*; şahsının katılmayıp ashabından birisini ya da bir grubu düşman unsur üzerine gönderdiği seferleri ise *seriyye* olarak isimlendirmiştir.¹⁷

Şahîfe (الصحيفة) ve onunla eş anlamlı kullanılan *Kitâb* (الكتاب)¹⁸ kelimeleri araştırmanın temel kavramları arasında yer alır. *Şahîfe*, lügatte “kendisine yazılan şey” demektir. Çoğulu *şuhuf* ve *şahâif* (صحف/صحائف) olarak gelir.¹⁹ Kur’ân’da *şuhuf* şeklinde geçen kelime²⁰ Cahiliye Arapları ve Kureys tarafından da bilinmekteydi. Nitekim Mekke müşriklerinden Nađr b. el-Hâriş, Abdullah b. Ebî Ümeyye ve Nevfel b. Huveylid, Hz. Peygamber’e inanmak için ondan göğe merdiven dayayıp onunla semaya yükselmesi, nübüvvetine şahitlik edecek dört meleğin yanında olması, kendisine açılmış/serilmiş bir *şahîfenin* verilmesi... gibi taleplerde bulunmuşlardır.²¹ Temel lügat eserlerinde verilen bu anlam, siyer ilminde tam olarak karşılığını bulmaktadır. Zira sahâbe tarafından Hz.

Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Hîmyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955), 2/632.

¹⁴ Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 3/279; İbn Manzûr, 15/124; Ebû Muhammed Bedruddîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-'Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu şahîh-i Buḥârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 17/73.

¹⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Askalânî, *Fethü'l-bârî şerhu şahîhi'l-Buḥârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 7/279; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fi sîreti ḥayri'l-'ibâd, es-Sîretü's-Şâmiyye*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993), 4/12. Mesele Sa'd b. Ebî Vaḳḳâş'ın torunu İsmail b. Muhammed bu kavramı, Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleri için kullanmıştır. bk. Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 4/10.

¹⁶ Mehmet Özdemir, “Siyer Yazıcılığı Üzerine”, *Milel ve Nihal* 4/3 (2007), 130; Mustafa Fayda, “Siyer ve Meğâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/319; Mûsâ b. 'Ukbe'nin *Kitâbü'l-Meğâzî*'si kaynaklarda bazen *Sîretü Mûsâ b. 'Ukbe*, İbn İshâk'ın eseri ise *Sîretü İbn İshâk* ve *el-Meğâzî İbn İshâk* şeklinde geçmektedir. bk. Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, *er-Ravzü'l-ünûf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1991), 1/83; 6/316.

¹⁷ Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, thk. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 1/306.

¹⁸ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, thk. Muhammed Nu'aym (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), “ktb”, 128; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-ḳâmûs* (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), “kitâb”, 4/101.

¹⁹ Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, “şhf”, 2/380; İbn Fâris, *Mu'cem*, “şhf”, 3/334; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “şahîfe”, 9/186; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳâmûs*, “şahîfe”, 826; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “şhf”, 24/5.

²⁰ el-A'lâ 87/18-19.

²¹ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Fehr, *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî - İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), 6/393; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbidîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Ḳaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'azîm*, thk. Muhammed Hüseyn Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 5/109.

Peygamber dönemine dair tutulan bir ya da daha fazla varağın -çalışmanın sonraki safhalarında sıklıkla değinileceği gibi- kaynaklarda *şahîfe* olarak isimlendirildiği görülmektedir.

Şahîfe kelimesinin siyer ilmi açısından kavramsal tarifi şu şekilde yapılabilir: Birçok sahâbî tarafından, bir kısmı Hz. Peygamber'in sağlığında, bir kısmı ise vefatının akabinde çeşitli deri ve kâğıt malzemeler üzerine yazılan; onun sîretini, sünnetini, gazve ve seriyyelerini çeşitli boyutlarıyla ele alan yazılı ürünlere *şahîfe* denilir.

Orijinal halleriyle şahîfelerin bir defter ya da kitaba benzemediği; büyük hacimli oldukları ve dürülüp katlandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ali bir defasında kılıcının kınına asılı (bağlı) olan böyle bir şahîfeyi neşretmiştir/yaymıştır.²² Abdullah b. 'Amr ve Ebû Hüreyre'nin şahîfelerinde yüzlerce hadis geçtiği için çok sayıda varaka/sayfaya yazılması gerektiği ortadadır. Bu itibarla hacimli şahîfelerin aynı zamanda bir kitap ya da risale hüviyeti taşıdığı söylenebilir.²³

Hz. Peygamber'in şahıslar ve kabileler için yazdırdığı belgeler *kitâb* olarak da nitelendirilmiştir.²⁴ Mesela o, Ezd kabilesinden Bâriq'e hitaben böyle bir yazı yazdırmıştır. Rivayetin baş kısmında Sâbit b. Kaş'ın *kâtibü'ş-şahîfe* şeklinde geçmesi aslında *kitâb* kelimesinin *şahîfe* ile yakın ya da eşanlamlı kullanıldığını gösterir.²⁵ Yine Sâbit b. Kaş'ın Eslem heyeti için yazdığı, şahitliğini Ebû 'Ubeyde b. el-Cerrâh ile Hz. Ömer'in yaptığı bir başka belge ise kaynaklarda *eş-şahîfe* olarak geçmektedir.²⁶ Kaynaklarda yakın ve eş anlamlı kullanılan bu iki kavramın bu noktada istilahî bir ayrışma yaşadığı söylenebilir. Buna göre Hz. Peygamber'in talimatıyla yazılan herhangi bir belgeye *kitâb* ya da *şahîfe* denilirken; onun hayatına dair sahâbe tarafından münferiden kaleme alınan yazılı malzeme sadece *şahîfe* olarak isimlendirilmiştir.

Mekke'de nâzil olan âyetlerin Hz. Peygamber'in delaletiyle muhtelif yazı malzemelerine kaydedildiği bilinmektedir. Hz. Ömer'in Müslüman oluşu rivayetinde Tâ-hâ sûresinin yazılı olduğu malzeme (muhtemelen bir deri parçası)²⁷ ve Bi'setin 7 ila 10. yılları arası Müslümanlara uygulanan

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buḥârî, *el-Câmi'u'ş-şahîh*, thk. Muhammed b. Nâsır (Dâru Davkî'n-Necât: 1422/2001), "İ'tişâm", 5; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u'ş-şahîh*, thk. Muhammed Fuad Bâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1991), "Hacc", 85.

²³ M. Mustafâ el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulûsi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 31.

²⁴ "هذا كتاب من محمد رسول الله" şeklinde başlayan ve şahıs, hükümdar, kabile ve topluluklara yazılan onlarca mektupta "kitâb" kelimesi kullanılmıştır. bk. Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *el-Ḥarâc*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd - Sa'd Hasen Muhammed (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 234; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Cons (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 2/782; 3/1030; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/596; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned el-İmâm Ahmed b. Ḥanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût - Âdil Mürşid (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 38/172; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buḥârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdülmüîd Han (Haydarabad: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, ts.), 1/565; Ebü'l-Ḥasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1987), 68; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Ṭaberî el-Bağdâdî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 3/140; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-'İkdu'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984), 1/297.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Ṭabaqâtü'l-kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 1/286-287; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 6/277.

²⁶ İbn Sa'd, *Ṭabaqât*, 1/354; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 6/270.

²⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/344-345.

boykot kararlarının yazıldığı meşhur metin, kaynaklarda eş-*şahîfe*²⁸ şeklinde geçmektedir. Mekke döneminde bunun dışında Müslümanlarla alakalı bir başka belge ya da *şahîfe*ye tesadüf edilememiştir. Vahiy dışında kaleme alınan en erken belge belki de hicret esnasında Sürâka b. Mâlik için bir deri parçasına yazılıp verilen bir emannâmedir (كِتَابَ آمِنٍ، كِتَابًا).²⁹

Nüşha kelimesi ise hadisçiler tarafından *şahîfenin* müteradifi olarak kullanılmıştır.³⁰ Zehebî, Ebû Hüreyre'nin eş-*Şahîfetü's-şahîha*'sına *Nüşhatün meşhûratün* şeklinde işaret etmektedir.³¹ Hadis âlimleri *şahîfe* ve *nüşha* kelimelerini “sahâbe ya da tâbiînden birisine ait hadis mecmuası” veya “muayyen bir konuya dair hadisleri içeren mecmua” olmak üzere iki anlamda kullanmışlardır.³²

Sonuç olarak *şahîfe*, *kitâb* ve *nüşha* kelimeleri arasında bazı nüanslar olduğu söylenebilir. Buna göre Hz. Peygamber'in emriyle muhatabına yazılan bir belge kaynaklarda *şahîfe* ya da *kitâb* şeklinde geçerken; onun hayatına dair sahâbe tarafından kaleme alınan yazılı malzeme için *şahîfe* kelimesi tercih edilmiştir. *Nüşha* ise hadisçiler tarafından “sahâbe ya da tâbiînden birisine ait hadis mecmuaları” ya da “belli bir konuya ait hadisleri içeren mecmualar” için kullanılmıştır. Araştırmada *şahîfe* kelimesinin kullanılması tercih edilmiş, bu bağlamda sahâbe nesli ve onların çocukları tarafından kaleme alınan *şahîfeler* ve bunların arka planı üzerinde durulmuştur.

2. Şahîfelerin Oluşum Süreci ve Mahiyeti

Sîretü'n-Nebî, Kur'ân'ın ana konuları arasında yer alır. Kur'ân'da Hz. Peygamber'in bi'seti öncesine dair fazla bilgi verilmezken, nübüvveti ve sonrasında alakalı hususlar çeşitli sûre ve âyet-i kerimelerde genel hatlarıyla geçmektedir.³³ Gazve ve seriyyelere dair ise pek çok âyet nâzil

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muṭṭalibî el-Kureşî el-Medenî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*, thk. Süheyl Zükkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 156, 162-167, 182-183; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/350; İbn Sa'd, *Ṭabaqât*, 1/189, 208-210; Anthony, *Ma'mar ibn Râshid*, 81-85.

²⁹ Ebû Bekr 'Abdurrezâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-Şan'ânî el-Ḥimyerî, *el-Muşannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut: y.y., 1403/1982), 5/384; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/489-490; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ - Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992), 4/341; Ebü'l-Fidâ 'Îmâdüddîn İsmâil b. Şihâbidîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Ḳaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997), 4/461; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/242.

³⁰ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 29-30.

³¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Tezkiratü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/77.

³² *Ebân b. Ebî 'Ayyâş Nüşhası* denilirken aslında Ebân b. Ebî 'Ayyâş'ın (öl. 138/755) Enes b. Malik'ten (öl. 91/717) aldığı hadislerden oluşan nüşha kastedilir. Fakat bu nüşha *Ebân Nüşhası* diye meşhur olmuştur. Yine *Şahîfetü 'Amr b. Şu'ayb* olarak bilinen sahife, torunu 'Amr b. Şu'ayb'ın (öl. 120/737) dedesi Abdullah b. 'Amr b. el-Âs'tan (öl. 61/680) aldığı hadislerden müteşekkildir. bk. Muhammed Yılmaz, “Uydurma Hadis Nüşhaları ve "Nüşhatü Nübeyt b. Şerîf" isimli Uydurma Hadis Nüşhasından Nakledilen Bazı Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2007), 2-3.

³³ İsmail Yiğit, “Kur'ân ve Sîretü'n-Nebî”, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II: Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-34*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 93-94, 96.

olmuştur.³⁴ Bu tabloya rağmen sadece âyetler ışığında kapsamlı bir siyer eseri telif etmek imkânsızdır. Böyle bir denemede bulunan Derveze, bunu bizzat itiraf eder.³⁵

Sünnet/Hadis, Kur'ân'dan sonra siyer ilminin ikincil kaynağıdır. Muhaddislerin gayesi Hz. Peygamber'in sünnetini en doğru bir şekilde tespit etmek, kaydetmek ve aktarmaktır. Onlar bu maksada binaen isnad esaslı, konu (bâb) bazlı ve kronolojik olmayan çalışmalar ortaya koymuşlardır. Hadis usulü esaslarına uymayan siyer rivayetlerine itibar etmemiş; tarih ilmi kıstaslarına göre hareket eden siyer âlimlerine ise bazı olumsuz ithamlarda bulunmuşlardır. Ancak sadece siyer ile alakalı âyet ve hadislere dayanarak Hz. Peygamber'in hayatını doğumundan vefatına tafsilatlı bir şekilde ele alan bir çalışma ortaya koymak mümkün değildir. Onun hayatına dair bu iki temel kaynakta değinilmeyen hususlar büyük ölçüde şahîfeler, çeşitli vesikalar, şiir ve şifahi aktarımlar gibi siyer malzemeleri ile tamamlanabilmiştir. Sahâbe kuşağı ve onların çocuklarının tam da bu noktada önemli bir vazife ifa ettikleri görülmektedir.

Sahâbe nesli Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'an ve hadislerin muhafazası için gayret sarf ettiği gibi siyer bilgisinin korunması için de çaba göstermiştir. Bazı sahâbîler daha Hz. Peygamber'in sağlığında ve vefatının akabinde hadis ve siyer bilgilerini -herhangi bir tasnife tutmadan- şahîfelere yazmışlar ve bu malumatı önce kendi çocukları ve yakın çevreleri olmak üzere tâbiîn nesline aktarmışlardır. Bir başka deyişle meğâzî ve siyere dair ilk bilgiler başlangıçta, hadis faaliyetlerinin ilk halkasını oluşturan tanınmış sahâbîler ile bazı muhaddis sahâbe çocukları tarafından şahîfeler halinde kayıt altına alınmıştır. Ancak rivayetlerin daha çok şifahi olarak aktarıldığı bir gerçektir. Hz. Peygamber'in gazveleri hususunda bu nesle yöneltilen sorular, süreç içerisinde meğâzî rivayetlerinin tedvinine yol açmıştır.³⁶

Hicret sonrasında Medine'de bir İslam topluluğu ve bir şehir devleti teşekkül etmiş, “devletin dili yazıdır” fehvasınca tedricen yazılı kültüre geçilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin kâtipleri³⁷ tarafından çok sayıda muahede kaleme alınmış; birçok hükümdar, şahıs ve kabileye *kitâb* ve *şahîfe* gönderilmiştir.³⁸ Mesela Muhacirler, Ensâr ve Yahudiler arasında uzlaşılan Medine Vesikası

³⁴ Bedir (Âl-i İmrân 3/13, 121, 127, 173, 174; el-Enfâl 8/7-12, 19, 42-44, 67, 71; Sâd 38/11), Uhud (Âl-i İmrân 3/120-122, 140-144, 155, 157, 162, 165-166, 168, 172), Hendek (Âl-i İmrân 3/9-25, el-Burûc 85/4-8) ve Huneyn (et-Tevbe 9/25-26) gazveleri, Tebük seferi (et-Tevbe 9/38-39, 81, 83, 90-96, 102, 117-118; el-Hadîd 57/7), Hudeybiye anlaşması (el-Fetih 48/1-30; el-Mümtehine 60/12) bunların başlıcalarıdır. bk. Ali Çelik, “Kuran ve Sünnet'in Doğru Anlaşılmasında Sîret'in Önemi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3 (2003), 11.

³⁵ Muhammed İzzet Derveze, *Sîretü'r-Rasûl, Şuverun Muktebesetün mine'l-Çur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Matbaaü'l-İstikame, 1367/1984), 5-12.

³⁶ Mustafa Fayda, “Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları”, *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, ed. Ömer Yiğitbaşı (İzmir, 16-18 Eylül, 1985), 360-361; İlhami Oruçoğlu, “Hz. Peygamber'in Aşırı Yüceltildiğine Dair İddiaların Analizi”, *Social Sciences Studies Journal* 5/40 (2019), 4029-4030. Medine başta olmak üzere diğer şehirlerdeki vali, komutan ve ileri gelenler katıldıkları gece meclislerinde, bilhassa gazveler hakkında bilgisi olan kimselere çeşitli sorular yöneltirlerdi. Râviler anlatımlarını ya bir sahâbîye ya da bir hadise atfediyorlardı. bk. Fayda, “Siyer, İlk Telif Çalışmaları”, 361.

³⁷ Kâtiplerin görev alanları ve isimleri için bk. Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 38-40.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/258-291; Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşki eş-Şâmî, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1415/1995), 27/357-360; Şâmî, *Sübülül-hüdâ*, 11/344-347.

kaynaklarda *kitâb* ve *şahîfe* şeklinde geçer.³⁹ Hz. Peygamber'in Hendek kuşatmasını kaldırmaları için Gatafan kabilesi reislerine yaptığı teklifi yazdırmak için bir şahîfe ve divit getirttiği,⁴⁰ aynı şeyi Hudeybiye antlaşmasını yazdırırken yaptığı,⁴¹ Hendek kuşatması sürüyorken Benî Qurayza Yahudilerinin anlaşmayı bozarak Hz. Peygamberle uzlaştıkları "anlaşma şahîfesini" yırtıp parçaladıkları⁴² kaynaklarda zikredilir. Züheyr b. Uqayş oğullarına yazdırdığı şahîfe ise itikat ve fıkıhla alakalıdır.⁴³ Necrân ehliyle akdedilen sulh ve cizye anlaşması⁴⁴ ve Eslem kabilesine -talepleri üzerine- yazılan yazı⁴⁵ da eş-şahîfe olarak kaydedilmiştir. Şahîfe kelimesinin geçtiği bir başka rivayet ise Hz. Ömer'e matuftur. O, Zümer sûresi 53-55. ayetlerini bir şahîfeye yazarak, hapsedildiği için hicret edemeyen arkadaşı Hişâm b. el-'Aş'a gönderdiğini belirtmiştir.⁴⁶ Haddizatında sahâbeden bazıları Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektuplarını⁴⁷ ve Medine'ye gelen bazı heyetlere ait bilgileri⁴⁸ kaydetmiştir. Bütün bunlardan hareketle Medine döneminde şahîfe kullanımının son derece yaygın hale geldiği söylenebilir.

Hz. Peygamber'in dinî, siyasî ve diplomatik gayelerle şahîfeler yazdırması dışında sahâbeden bazılarının onun sünnetini, sîretini, gazve ve seriyyelerini merkeze alan müstakil şahîfeler kaleme aldığı bilinmektedir. A'zamî'nin tespitine göre elli civarında sahâbî⁴⁹ Hz. Peygamber'in sağlığında ve vefatı sonrasında onun sîretine dair kendi şahitlikleri ile başkalarından duyduklarını kaydetmiştir. Sahâbe neslinin bu bağlamdaki yazılı faaliyetleri -daha önce de belirtildiği gibi- kaynaklarda eş-şahîfe ya da *el-kitâb* kelimeleri ile ifade edilmektedir.

Araştırmanın bu kısmında sahâbeden bazılarının kaleme aldığı şahîfeler hakkında bilgi verilerek bunların oluşum süreci ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bazı sahâbe şahîfelerinin daha çok iman, fıkıh, ahlak ve muamelat ile alakalı olduğu görülür. Mesela Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) ve Hz. Ali (öl. 40/661) şahîfelerinde fıkhi hükümler yer almaktadır. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in bir kitâba/şahîfeye zekât hakkında birtakım hükümler yazdırdığı, onu kılıcına bağladığı; vefatı sonrasında önce Hz. Ebû Bekir'in, o ölünce de Hz. Ömer'in buna göre

³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/503-504; el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Seyyid b. Receb (Riyad: Dâru'l-Hedyî'n-Nebevî, 1428/2007), 1/307; Süheylî, *Ravzü'l-ünûf*, 4/243; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en- Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hîfî (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002), 16/350-351; Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 1/228-229; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/557-558.

⁴⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/477.

⁴¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/610.

⁴² Anthony, *Ma'mar ibn Râshid*, 217; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-şerî'a*, thk. Abdülmütî Kal'acî (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1987), 3/401.

⁴³ İbn İshâk, *es-Sîre*, 289.

⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/288; Belâzürî, *Fütûh*, 72-73; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 6/420.

⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/354.

⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/475-476; Süheylî, *Ravzü'l-ünûf*, 4/171-172; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16/324; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 7/99; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 3/226.

⁴⁷ bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/258-291; İbn 'Asâkir, *Târîh*, 27/357-360; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 11/344-347.

⁴⁸ bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/559-598.

⁴⁹ M. Mustafâ el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî ve târihu tedvînih* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980), 42-92.

amel ettiği geçmektedir⁵⁰ ki muhtemelen bu, Hz. Peygamber'den ilk iki halifeye tevarüs eden şahîfedir. Anlaşılan Hz. Ebû Bekir burada geçen zekât miktarlarını bizzat istinsah ederek bazı kabileler için bir şahîfeye yazmıştır.⁵¹ Hz. Ali'nin şahîfesi ise diyet, esirler vb. konuların ele alındığı bir vesika olma özelliği taşır.⁵²

Ebû Hüreyre'nin (öl. 58/678) *eş-Şahîfetü's-Şahîha*'sı da aynı kategoride ele alınabilir. Bu bağlamda o, talebesi Hemmâm b. Münebbih'e (öl. 132/750) takriben 138 hadis yazdırmıştır. Bu hadis mecmuası *Şahîfetü Hemmâm*⁵³ olarak bilinse de Hemmâm'ın kaleme aldığı bu eserin aslında Ebû Hüreyre'nin *eş-Şahîfetü's-Şahîha* adlı hadis mecmuası olduğu kuvvetle muhtemeldir.⁵⁴ Bu şahîfede Hz. Peygamber'e mahsus haller, itikat, güzel ahlak, âhiret, ibadetler, cihat, geçmiş ümmetler ve peygamberlere dair hadisler bulunmaktadır.

Araştırmaya asıl konu olan şahîfe türü ise siyer ve meğâzîye dair rivayetlerin kaydedildiği şahîfelerdir. Bazı sahâbîler itikat, ibadet, ahlak ve muamelata dair hadislerin yanı sıra öznesi oldukları siyer ve meğâzîye dair rivayetlerde ve üçüncü şahıslara dayalı aktarımlarda bulunmuşlardır. Bunu bazen bizzat yazarak bazen de talebelerine yazdırarak yaptıkları anlaşılmaktadır. Mesela âlim sahâbîlerden Abdullah b. Abbas (öl. 68/687) pek çok sahâbîden işittiği hadisleri bizatihi yazmış, bazen kölelerini bunun için çalıştırmış,⁵⁵ kurduğu ders halkalarıyla da yazılı olan bu hadisleri tâbiîn nesline aktarmıştır. Onun, tertip ettiği ilim meclisinin her bir gününü fıkıh, tevil, meğâzî, şiir ve Eyyâmü'l-Arab için ayrı ayrı tahsis ettiği nakledilmektedir.⁵⁶ İbn Abbas'ın sahip olduğu ilmi birikimi yazılı hale getirmesi ve diğer ilim dallarında olduğu gibi meğâzî için de talebelerine bir gün ayırması siyer ilmi açısından önem arz eder. Yine onun meğâzîye ihtimam gösterdiği şu sözlerinden anlaşılabilir: "Muhacir ve Ensar'ın önde gelenlerinin yanından ayrılmıyor, onlara Allah Rasûlü'nün savaşıları ile bunlar hakkında nazil olan ayetleri soruyordum. Hangisine gitsem, o mutlaka bundan ötürü seviniyordu. Çünkü ben, Rasûlullah'ın yakın akrabasıydım."⁵⁷ İbn Abbas'ın gazve ve seriyyelerle ilgili bu notlarını Basra, Mekke ve Tâif'te verdiği

⁵⁰ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 89; Ebû 'Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/9.

⁵¹ Bu, Hz. Ebû Bekir'in bizzat yazdığı ve üzerinde Hz. Peygamber'in mührü bulunan zekât miktarı ile ilgili bir sahifedir. bk. 'Abdurrezzâk, *el-Muşannef*, 4/9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/232; Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Haysame Züheyr b. Harb en-Nesâî, *et-Târihu'l-kebîr (Târih İbn Ebî Haysame)*, thk. Salah b. Fethi Hilal (Kahire: el-Fârûku'l-Hadisiyye, 1427/2006), 1/369-370; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: y.y., 1406/1986), 5/18; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Takyîdü'l-ilm* (Beyrut: İhyâü's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.), 87.

⁵² Hz. Ali, tâbiînden Ebû Cuhayfe'nin "Sizde herhangi bir kitap var mı?" sorusuna verdiği cevabın sonunda "... ve şu sahife" cevabını vermiş ve sahifede geçen fıkıhla alakalı hususları (diyet, esirlerin durumu, bir kafire karşılık bir Müslümanın öldürülmemesi) zikretmiştir. bk. Buḥârî, *İlim*, 39; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/85; Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, 2/177. Bu sahifeye dair farklı rivayetler de vardır. Ancak hepsinde fikhî konular geçmektedir. bk. İbn Ebî Haysame, *et-Târihu'l-kebîr*, 1/357-358; Haṭîb el-Bağdâdî, *Takyîd*, 88; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/98; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 12/309-310.

⁵³ Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî, *Şahîfetü Hemmâm b. Münebbih*, thk. Ali Hasen Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1407/1987).

⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/39; Abdullah Aydınlı, "Sahîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/523.

⁵⁵ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 41.

⁵⁶ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 2/368.

⁵⁷ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 2/371; İbn 'Asâkir, *Târih*, 73/184; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/87.

derslerde talebelerine aktardığını, talebelerinin ise bunları sema yoluyla alıp kaydettiklerini tahmin etmek zor olmayacaktır. Nitekim tâbiünden Sa'îd b. Cübeyr (öl. 94/713) (ilim maksadıyla) İbn Abbas'a gittiğini, bazen (ondan aldığı rivayetleri) şaḥîfesine yazdığını, şaḥîfede yer kalmayınca ayakkabısına, orada da yer kalmayınca avucuna yazdığını; bazen de İbn Abbas'a hiç kimse bir şey sormadığı için bir hadis bile yazmadan geri döndüğünü belirtir.⁵⁸ Buradan hareketle Sa'îd b. Cübeyr ve benzeri tâbiîn âlimlerinin bir ya da daha fazla sahâbîden bu usul üzere istifade ederek şaḥîfeler oluşturdukları, bu şaḥîfelerde siyere dair rivayetlerin olduğu ve bunları kendi ilim meclislerinde talebelerine tedris ettikleri söylenebilir. Bu kurgu, dönemin karakteristik ilim alma ve aktarma metodu ile örtüşmektedir.

İlk siyer ve meğâzî müelliflerinden Mûsâ b. 'Ukbe'nin (öl. 141/758) anlatıma göre İbn Abbas'ın kitaplarından (şaḥîfelerinden) bir deve yükü kadarı, vefatından sonra azatlısı ve talebesi Küreyb b. Ebî Müslim (öl. 98/717) tarafından Medine'ye getirilip kendilerine teslim edilmişti. İbn Abbas'ın oğlu Ali, babasına ait bu yazılı metinlerden bazılarını istediğinde ona "...şöyle şöyle bir şaḥîfe gönder." şeklinde yazar, Küreyb de istenilen sayfayı çoğaltır ve kendisine gönderirdi.⁵⁹ Anlaşılan talebeleri vefatından sonra siyer de dahil olmak üzere onun bütün ilmî birikimini yazılı olarak aktarmayı sürdürmüşlerdir.

Şaḥîfesi olan bir diğer sahâbî Abdullah b. 'Amr b. el-Âs'tır (öl. 65/685). Onun, Hz. Peygamber'den müsaade alarak 1000 civarında hadis yazdığı bilinmektedir.⁶⁰ *es-Şaḥîfetu's-Şâdıka* adını verdiği bu hadis mecmuasında siyer ve meğâzîye dair hadisler de geçmektedir. Orijinal haliyle günümüze ulaşamayan bu mecmuanın Abdullah'ın büyük torunu 'Amr b. Şu'ayb'a tevarüs ettiği bilinmektedir. Burada geçen hadislerin önemli bir kısmı 'Amr b. Şu'ayb tarikiyle Ahmed b. Hanel'in *el-Müsned*'inde yer almıştır.⁶¹ *es-Şaḥîfetu's-Şâdıka*'da geçen siyer ve meğâzîye dair rivayetlerin, ilk dönem siyer eserlerine nasıl ve hangi oranda katkı sunduğu ise ayrı bir araştırma konusudur.

Buḥârî (öl. 256/870), sahâbeden el-Berâ' b. 'Âzib'in (öl. 71/690) siyer ve meğâzîye dair rivayetlerini eserine almıştır.⁶² Bu rivayetlerin yazılı olarak bu sahâbînin elinde olduğu varsayılabilir. Yine kaynaklardan, el-'Alâ' b. el-Ḥadramî (öl. 21/642)⁶³ ve Ḥumeyd b. Abdirrahmân b. 'Avf⁶⁴ isimli sahâbîlerin siyer ve meğâzî alanında birer telifi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵

⁵⁸ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 6/256-257; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkı, *Tezhîbü tezhîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Ganîm Abbâs Ganîm – Mecdî es-Seyyid Emin (Kahire: el-Fâruku'l-Hadîse, 1425/2004), 3/426.

⁵⁹ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 5/293; Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, 2/175.

⁶⁰ Ebû Hüreyre'nin konuyla ilgili açıklaması için bk. Buḥârî, "İlim", 39 (No. 113).

⁶¹ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 2/373; Ahmed b. Hanel, *Müsned*, 11/7-672 (No. 6477-7103); Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkı, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993), 5/164-165; M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/85.

⁶² Buḥârî, bu sahâbîden çeşitli bâb başlıkları altında yaklaşık 60 kez alıntı yapmıştır. bk. Buḥârî, *Şaḥîh*, 1-9. ciltler.

⁶³ Kaynaklar 'Alâ'nın Hz. Peygamber'e bir mektup yazdığından bahseder. bk. Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Câmî*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 11/428; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 11/48; 'Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 22/251.

⁶⁴ Ḥumeyd'in rivayetleri 'Aynî'nin muhtelif ciltlerinde, yaklaşık 40 yerde geçmektedir. bk. 'Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2, 9-11, 13, 15-16, 18-19, 21-25. ciltler.

⁶⁵ Fayda, "Siyer, İlk Telif Çalışmaları", 360.

Günümüze ulaşan en eski hadis kitabı olarak kabul edilen el-Câmi' isimli eserde, eserin müellifi olan Ma'mer, sahâbeden Câbir b. Abdillâh el-Ensârî'nin (öl. 78/697) şahîfesine atıfta bulunmaktadır.⁶⁶

Kûfe'de vefat eden son sahâbî olan Abdullah b. Ebî Evfâ el-Eslemî'nin (öl. 86/705) bir *kitâbı/şahîfesi* bulunuyordu. Bu kitâbta Allah Rasûlü'nün savaşmak için günün hangi anını kolladığı ve savaş öncesi ile savaş esnasında nasıl davranılması gerektiği hakkındaki tavsiyeleri yer almaktadır.⁶⁷

Sahâbe çocukları ve torunları da hadis ilmine ve meğâzîye büyük önem vermiştir. Kaynaklarda Ensar'dan Sa'd b. 'Ubâde'nin (öl. 14/635) bir *kitâbı/şahîfesi* olduğu (...Sa'd b. 'Ubâde'nin kitabında bulduklarına göre Hz. Peygamber...⁶⁸) ve bundan alıntılar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu şahîfe, çocukları ve torunları vasıtasıyla tâbiîn dönemine ulaşmıştır. Cumhura göre bir sahâbî olan oğlu Sa'îd'in (öl. ?) de kitabı ya da kitapları olduğu "Sa'îd b. Sa'd b. 'Ubâde'nin kitabında buldum."⁶⁹ ve "Sa'îd b. Sa'd b. 'Ubâde'nin kitaplarında onu buldum."⁷⁰ ifadelerinden anlaşılmaktadır. Hazrec kabilesi lideri Sa'd b. 'Ubâde'den tevarüs eden bu şahîfenin ilk hadis ve siyer kaynaklarından birisi olduğu açıktır. Muhtemelen Sa'îd, babasının bu eserine katkı sunmuştur. Burada yer alan rivayetler, Abbasîler döneminde yaşayan torunu Sa'îd b. 'Amr vasıtasıyla dönemin meşhur müsned (İbn Hânel, Ebû 'Avâne) ve tarih (Taberî) kitaplarının kaynakları arasına girmiştir.⁷¹ Anlaşılan Sa'd b. 'Ubâde'nin şahîfesi oğlu Sa'îd ile torunu Sa'îd b. 'Amr tarafından muhafaza edilmiş ve Abbasîler dönemi tanınmış hadis ve tarih kitaplarındaki yerini almıştır.

Medine doğumlu Sehl b. Ebî Hâşme el-Ensârî (d. 3/624), Evs kabilesi mensubu Ebû Hâşme Abdullâh (Âmir) b. Sâ'ide b. 'Âmir el-Ensârî'nin (öl. 41/661 ?)⁷² oğludur. Sehl'in kendi el yazısı ile kaleme aldığı Hz. Peygamber'in hayatı ve meğâzîsine dair şahîfesi, Vâkıdî'nin (öl. 207/823) kaynaklarından birisi olmalıdır. Bu şahîfe, torunu olan Muhammed b. Yahya b. Sehl tarafından muhafaza edilmiştir. Vâkıdî, büyük olasılıkla bahis konusu şahîfenin tamamını kendi eserine aktarmıştır.⁷³ Sehl'in, siyer ve meğâzîye dair bir eser boyutunda kayıt tuttuğu torunu Muhammed'in "وحدت في كتب أبي , وحدت في كتاب آباءى ; Dedelerimin, babamım kitabında/kitaplarında buldum."⁷⁴ ifadesinden anlaşılabilir. Muhammed'in babasının eserinden naklettikleri, pek çok siyer-meğâzî ve tarih eserinde de yer almıştır.⁷⁵ Görüldüğü üzere Sehl'in babasından ve

⁶⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/183.

⁶⁷ 'Abdurrezzâk, *el-Muşannef*, 5/247; Müslim, "Kitâbü'l-cihâd ve's-siyer", 6.

⁶⁸ Ahmed b. Hânel, *Müsned*, 17/125.

⁶⁹ Buḥârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 3/498; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avâd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980/1400), 11/22; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Askalânî, *el-İşâbe fi temyîzi's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 4/578.

⁷⁰ Ahmed b. Hânel, *Müsned*, 39/473.

⁷¹ Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri*, 1/314-315.

⁷² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/217-219; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/65; İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 2/39; 8/268, 333.

⁷³ Fayda, "Siyer, İlk Telif Çalışmaları", 361; Vâkıdî'nin, Muhammed b. Yahya b. Sehl'den rivayetleri için bk. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/18, 55, 100, 114, 199; 2/446, 572, 667, 713, 716, 775, 777.

⁷⁴ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 1/332; İbn Hâcer, *el-İşâbe*, 2/22.

⁷⁵ İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 1/489; Buḥârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 4/97; Ebü'l-Ḥasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zükkâr - Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1/509; Taberî, *Târîh*, 2/401;

muhtemelen diğer sahâbîler ile akranlarından derlediği haberler, torunu vasıtasıyla Vâkıdî'nin eserinde mevcudiyetini sürdürmüştür.

Miladi 8. yüzyıla girildiğinde meğâzî ve siyere dair sahâbe nesline ait bir ya da daha fazla şahîfenin, diğer sahâbîlerden ve Medine ahalisinden alınan şifahi rivayetlerle de zenginleştirilerek sahâbe çocukları ve torunları tarafından küçük hacimli kitaplara (risale) dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Hz. Osman'ın oğlu ve Emevîler dönemi Medine valisi Ebân (öl. 105/723) bu bağlamda siyere dair (elindeki şahîfelerle) bir risale kaleme alan ilk müelliflerdendir.⁷⁶ el-Aẖbâr'da geçtiğine göre valiliği döneminde, Emevî hanedanı veliahtlarından Süleyman b. Abdilmelik hac için Medine'ye uğramıştı (82/701). Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânlara ve Uhud şehitliğine gitti. Yanında Vali Ebân, kardeşi 'Amr b. Osman ve Ebû Bekir b. Abdillâh vardı. Bunlar kendisini Kubâ'ya ve Fađîh (Şems) Mescidi, Meşrebetü Ümmü İbrahim (İbrahim'in doğduğu ev) ve Uhud'a götürdüler. Süleyman buralar hakkında sorular sordu, onlar da kendisine cevap verdiler. Sonra Süleyman, Ebân'a; Nebî'nin sîretini ve gazvelerini kendisi için yazmasını emretti. Bunun üzerine Ebân: "O (yazmamı istediğin şeyler), benim yanımdadır. Ben bu bilgileri güvendiğim kişilerden tashih edilmiş bir şekilde zaten edindim." cevabını verdi. Süleyman da bu hususta on tane kâtip görevlendirdi. Bunlar, Ebân'ın siyerini ince bir deriye yazdılar. Tamamlandığında Süleyman metni inceledi, Ensâr'ın iki Akabe beyatı ile Bedir savaşında zikredildiğini gördü ve "Ben, bu topluluğun (Ensâr'ın) bu fazilete sahip olduğunu bilmiyordum. Ya ailem (Ümeyye oğulları) Ensâr'ı küçümsemiş ya da onlar böyle (faziletli) değildir." dedi. Ebân b. Osman bunun üzerine: "Ey emîr! Onların, mazlum olarak şehit edileni (Hz. Osman) yardımsız/yüzüstü bırakmaları, (nüshada geçen) bu sözün gerçek olduğunu söylememize mâni değildir. Ensâr, sana bu kitabımızda anlattığımız gibidir." dedi.⁷⁷ Ensâr'ın, babası Hz. Osman'ı asiler karşısında yalnız bıraktıklarını düşünmesine rağmen Ebân'ın onlar hakkındaki tarihi hakikatleri kaydetmesi ve bu bilgilerin doğruluğunu savunması tarafsız tarihçilik ilkesiyle tam olarak örtüşmektedir. Ebân bu risalesini 82/701 tarihinde veliaht Süleyman için çoğaltıldığına göre burada geçen bilgileri miladi 7. yüzyıl sona ermeden toplamaya başlamış olmalıdır. "... Ben bu bilgileri güvendiğim kişilerden tashih edilmiş bir şekilde zaten edindim." sözleri ise onun siyer ve meğâzî alanında ne kadar titiz ve dikkatli bir çalışma yürüttüğünü gösterir.

Ebân b. Osman'ın rivayetleri, Muğîre b. Abdirrahman el-Mağzûmî el-Ğureşî (öl. 186/802) tarafından aktarılmıştır. Muhammed b. Ömer, onun hakkında şunları söyler: "Muğîre sika birisidir fakat az hadis nakletmiştir. Ebân b. Osman'dan aldığı bu az sayıdaki hadis Hz. Peygamber'in gazaları hakkındadır. Kör olduğu için bu rivayetler kendisine sık sık okunurdu. O, bunları talim etmemizi bize emretti."⁷⁸ Yakın bir anlatımda Muğîre'nin oğlu Yahya, babasının yanında hadis olarak sadece Ebân b. Osman'dan aldığı, Allah Rasûl'ünün meğâzîsine dair yazılı bir metin (risale) olduğunu,

3/35, 153, 173; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmüid Han (Haydarabad: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 9/44; İbn 'Asâkir, *Târîh*, 4/227-228; 62/118-119; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/568; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 7/85-86; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 12/54.

⁷⁶ Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri*, 1/317.

⁷⁷ Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî, *el-Aẖbârü'l-muvaffakıyyât*, thk. Sami Mekki el-Ani (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1416/1996), 275.

⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/210.

bunun (kör olduğu için) babasına sıklıkla okunduğunu ve onun bu metnin talim edilmesini kendilerine emrettiğini söylemiştir.⁷⁹

Meşhur sahâbî Zübeyr b. el-‘Avvâm’ın oğlu ve Hz. Hatice’nin yeğeni olan ‘Urve b. Zübeyr (öl. 94/713) meğâzî alanında otorite isimlerden birisiydi. Medineli meşhur yedi fakih arasında yer alan ‘Urve siyere dair bilinen ilk metinleri kaleme almıştır. Annesi Esmâ bt. Ebî Bekir, babası ise Zübeyr b. el-‘Avvâm’dır. Bütün hadis tenkitçileri tarafından güvenilir kabul edilen ‘Urve; babası, annesi ve bilhassa teyzesi Hz. Âişe, Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, İbn Ömer, Câbir b. Abdullah, Muhammed b. Mesleme, Zeyd b. Sâbit, Sa’îd b. Zeyd, Üsâme b. Zeyd, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Muğîre b. Şu‘be, Muâviye b. Ebî Süfyân, ‘Amr b. el-‘Âs, Abdullah b. ‘Amr, Kays b. Sa’d b. Ubâde ve daha birçok sahâbîden hadis almıştır. Oğlu Hişâm, “yetîmü ‘Urve” olarak bilinen Ebü’l-Esved Muhammed b. Abdurrahman, İbn Şihâb ez-Zührî, Süleyman b. Yesâr, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Ebü’z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, İbnü’l-Münkedir, Sâlih b. Keysân, Vehb b. Keysân, Atâ b. Ebî Rebâh, Ömer b. Abdilazîz ve Ca’fer es-Sâdik ise kendisinden hadis alan âlimler arasında yer alır.⁸⁰ Teyzesi Hz. Âişe’nin yanında bir müddet kalan ‘Urve, Hz. Peygamber’in aile efradı ile isimleri zikredilen sahâbîlerden meğâzî ve siyere dair ilk elden bilgiler almış ve bir meğâzî eseri telif etmiştir. Meğâzîsi günümüze ulaşmamışsa da İbnü’n-Nedîm, Hasan b. Osman ez-Ziyâdî’nin kitapları arasında *Meğâzî ‘Urve b. ez-Zübeyr* isimli bir eser zikreder.⁸¹ “Urve’nin yetimi” olarak bilinen talebesi Ebü’l-Esved el-Kureşî -ki babası Abdurrahman sahâbenin küçüklerindedir-, Mısır’a yerleşmiş ve hocası ‘Urve’nin *Meğâzî*’sini burada okutmuştur.⁸² Bildiklerini kayıt altına aldığı gösterir bir başka örnek oğlu Hişâm tarafından da dile getirilir. Buna göre o, I. Yezid b. Muâviye döneminde yaşanan Harre Vakası’nda (63/683) kendisine ait fıkıh kitaplarını yakmış, ancak daha sonra bu yaptığına çok pişman olduğunu ifade etmiştir.⁸³ Muhtemelen o, kaydettiği malumat yüzünden Emevî yöneticileri tarafından çeşitli sıkıntılara uğratılabileceğini hesap etmiş ve kitaplarını imha etmek zorunda kalmıştır.

‘Urve’nin ileriki dönemlerde Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân ve Velîd b. Abdülmelik ile Velîd’in adamı İbn Ebî Hüneyde’nin, Hz. Peygamber’in gazveleri ve sîretine dair sorduğu hususları cevapladığı görülür. Abdülmelik’e gönderdiği mektuplar oğlu Hişâm b. Urve tarikiyle,⁸⁴ Velîd ve İbn Ebî Hüneyde’ye gönderdikleri ise İbn Şihab ez-Zührî tarikiyle rivayet edilmiştir.⁸⁵ İşte bu mektuplar siyerin ilk yazılı metinleri olarak kabul edilir.⁸⁶ Bu mevzûk rivayetler İbn İshâk, İbn Hişâm, Vâkıdî, Belâzurî, Taberî, İbn Seyyidinnâs ve İbn Kesîr’in siyer ve tarihlerinde, Abdürrezzâk es-San’ânî ile İbn Ebî Şeybe’nin *el-Muşanneflerinde* ve *Şahîh Hayn* ile *el-Muvaţta*’ gibi hadis eserlerinde

⁷⁹ İbn ‘Asâkir, *Târîh*, 60/72; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 28/386; Zehebî, *Tezhîbü tezhîb*, 9/77.

⁸⁰ İrfan Aycan, "Urve b. Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/183-185.

⁸¹ Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 1440/2019), 340.

⁸² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a’lâmî’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Dımaşk: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985), 6/150.

⁸³ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/179; Kettânî, *et-Terâtibü’l-idâriyye*, 2/179.

⁸⁴ Abdülmelik b. Mervân’a yazılan bir mektup için bk. Marsden Cons. “Mukaddime”. *el-Meğâzî*. mlf. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî (Beyrut: Dâru’l-A’lemî, 1409/1989), 20-21; Taberî, *Târîh*, 2/328.

⁸⁵ İbn Ebî Hüneyd’e yazılan örnek bir mektup için bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/326; Süheylî, *Ravzü’l-ünüf*, 6/472.

⁸⁶ Fayda, "Siyer ve Meğâzî", 321.

yer almıştır. ‘Urve, Asr-ı Saâdet dışında ridde hadiseleri, Kâdisiye ve Yermük muharebeleri gibi Hulefâ-yi Râşidîn dönemine ait hadiselere de değinmiştir.⁸⁷ Mübalağadan uzak anlatımında yalın ifadeler kullandığı ve anlaşılır bir üsluba sahip olduğu görülmektedir.

Hiz. Peygamber’in üç meşhur şairinden birisi olan Ka’b b. Mâlik el-Ensârî’nin Ebû Feđâle künyeli oğlu ‘Ubeydullah (öl. 97/715) sikâ bir râvi olarak bilinir.⁸⁸ O, babasından rivayette bulunmuş, Hiz. Osman’dan da hadis dinlemiştir.⁸⁹ Aile fertleri; kardeşi Ma’bed⁹⁰ ve kardeşi Abdullah’ın oğlu Abdurrahman⁹¹ ile (talebesi) İbn Şihâb ez-Zühri⁹² kendisinden siyere dair rivayetlerde bulunmuşlardır. Gazvelerle ilgili rivayetleri İbn Şihâb ez-Zühri ve İbn İshâk tarikiyle gelmiştir.⁹³ Sezgin, Taberî’de geçen rivayetlerine bakarak onun meğâzî kitabının küçük hacimli olduğunu tahmin etmektedir.⁹⁴

‘Ubeydullah b. Ka’b b. Mâlik’in kardeşi olan Abdullah, İbn İshak tarafından “Ensâr’ın en âlimi” olarak nitelendirilir. Gazvelere dair babasına dayandırdığı rivayetler siyer ve tarih kitaplarındaki yerini almıştır.⁹⁵

Bir başka sahâbî torunu olan ve tâbîinin küçük yaşta olanlarıyla aynı dönemde yaşayan Ebû ‘Amr b. Hureys el-‘Uzri’nin: “Babalarımın kitâbında (şahîfesinde) bulduğuma göre onlar şöyle dedi: ‘On iki kişilik heyetimiz, Hicrî 9, Safer ayında Rasûlullah’a geldi...’”⁹⁶ şeklindeki sözleri daha ilk dönemlerde siyere dair çeşitli hususların kaydedildiğini gösterir bir başka delildir.

Ahmed b. İshâk b. İbrahim (öl. 287/900), babasına ve bir sahâbî olan büyük dedesi Nübeyy b. Şerîf el-Eşca’î’ye (öl. ?) nispet ettiği *Nüşhatü Nübeyy b. Şerîf* isimli bir nüsha kaleme almışsa da burada geçen rivayetlerin sıhhati açısından ciddi eleştirilere uğramıştır.⁹⁷

Hülasa, siyere dair rivayetler sahâbe döneminde kaleme alınan şahîfelerle kayıt altına alınmaya başlamış, alana yönelik çalışmalar tâbîin dönemiyle birlikte hız kazanmıştır.⁹⁸ Zühri’nin günümüze müstakil olarak ulaşamayan *el-Meğâzî*’si bu dönemin en meşhur tedvin eseri olarak nitelendirilebilir. Tebeü’t-tâbîin dönemine gelindiğinde başta ‘Urve’nin *el-Meğâzî*’si ve talebesi

⁸⁷ Aycan, "Urve b. Zübeyr", 42/185.

⁸⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/273.

⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/73; 7/234-235; Ebü’l-Hasen ‘İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü’l-gâbe fi ma’rifeti’s-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz – Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1415/1994), 6/364; Zehebî, *Tezhîbü tehzîb*, 6/235; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 5/253.

⁹⁰ Müslim, "Tevbe", 9; Zehebî, *Tezhîbü tehzîb*, 6/235.

⁹¹ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebîr*, 2/28; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 6/364; Mizzî, *Tezhîbü’l-kemâl*, 17/238; 19/146.

⁹² Zehebî, *Tezhîbü tehzîb*, 6/235.

⁹³ Buğârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 5/310; Taberî, *Târîh*, 2/28-29, 576-577, 596, 603; Mizzî, *Tezhîbü’l-kemâl*, 19/146; 24/195; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 2/140.

⁹⁴ Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri*, 1/316.

⁹⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, 310; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/439; 2/44-45; Taberî, *Târîh*, 2/360; Süheylî, *Ravzü’l-ünûf*, 4/79; 5/389; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü’l-eser*, 1/345; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/394; 5/302; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 1/282. "Ensâr’ın en âlimi” ibaresi Sezgin’de yanlışlıkla 'Ubeydullah olarak verilmiştir. bk. Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri*, 1/316.

⁹⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/331-332; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 3/73.

⁹⁷ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Mizânü’l-i’tidâl fi nağdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1382/1963), 82; Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-‘Askalânî, *Lisânü’l-mizân*, thk. Abdülfettâh Ebü Ğudde, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye (Ankara1423/2002), 1/404; Yılmaz, "Uydurma Hadis Nüshaları", 9-21.

⁹⁸ Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 130.

Zührî'nin büyük oranda şâhîfelere dayanarak inşa ettiği *el-Meğâzî*'si olmak üzere zikredilen diğer şâhîfeleri mesnet alan siyer eserleri telif edilmeye başlanmıştır. İlk siyer, tabakât ve ensâb müellifleri, birincil kaynak değeri taşıyan şâhîfelerden doğrudan ya da dolaylı olarak istifade etme imkânı bulmuşlardır. İncelendiğinde bunların her birisinin sadece 'Urve (Mûsâ b. 'Ukbe,⁹⁹ İbn İshâk,¹⁰⁰ Ma'mer b. Râşid,¹⁰¹ İbn Sa'd,¹⁰² Belâzürî¹⁰³) ve talebesi Zührî'ye çok sayıda atıfta bulunduğu görülecektir. Bu da siyer ilminin teşekkülünde şâhîfelerin yerini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Sonuç

Şâhîfe, Arap toplumunda Cahiliye döneminden itibaren bilinen ve yaygın olarak kullanılan bir kavramdı. Müslümanlar açısından Mekke döneminde vahiy dışında şâhîfe/kitâb kullanma ihtiyacı olmadığı söylenebilir. Bu durum Medine'de bir şehir devleti tesis edilmesiyle büyük bir ivme kazanmış; Hz. Peygamber, bu bağlamda kâtiplerine dinî, siyasi, idari, diplomatik, sosyal ve ekonomik hayata dair çok sayıda şâhîfe yazdırmıştır.

Sahâbe neslinin, bunlardan bağımsız olarak Hz. Peygamber'in sağlığında ya da vefatı sonrasında onun gazveleri, seriyyeleri ve genel anlamda sîretine yönelik notlar tuttuğu bilinmektedir. Bazı sahâbîler kayda alma noktasında talebe ve kölelerinden istifade etmişlerdir. Bazen de -Sa'îd b. Cübeyr örneğinde olduğu gibi- tâbiîn kuşağından bir talebe, bir ya da daha fazla sahâbîden dinlediği rivayetleri kaydetmiş; böylece ilgili sahâbînin ilmî birikimini birebir yansıtan bir şâhîfe vücuda getirmiştir.

Şâhîfelerin bir kısmında iman, fıkıh, ahlak ve muamelat gibi çeşitli konuların ele alındığı, bazı şâhîfelerde ise meğâzî gibi muayyen bir konu üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Çoğu şâhîfede konu olarak meğâzîye ağırlık verilmesi ise Medine döneminde gerçekleşen yoğun askerî faaliyetlerin bir yansıması ve Eyyâmü'l-Arab anlatımı geleneğinin İslâm toplumundaki iz düşümü olarak görülebilir. Şâhîfelerden mülhem rivayetlerin hadis mecmualarında *Kitâbü'l-Meğâzî* başlığı altında toplanması da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Birbirinden bağımsız kişilerin tuttukları notlar olan şâhîfeler, bir sistematik ve kronolojiden yoksun oldukları için sadece bunlara dayanılarak bir siyer inşası mümkün olmamıştır. Bununla birlikte mevsuk olmaları ve genel hatlarıyla bir usul üzere rivayet edilmeleri sebebiyle ilk siyer eserlerine Kur'ân ve hadislerle beraber birincil derecede kaynaklık ettikleri bir gerçektir.

Sahâbe şâhîfeleri kendilerinden sonra çocuklarına ve torunlarına tevarüs etmiştir. Bu yeni nesil, baba ve dedelerinden kalan bu yazılı malzemeyi halihazırda hayatta olan sahâbîler ve Medine halkından aldıkları bilgilerle geliştirmiştir. Yine onların, şâhîfelerde geçen rivayetleri aile ve yakın çevreleri ile tâbiîn kuşağı ilim meraklılarına tedris ettikleri bilinmektedir.

⁹⁹ Mûsâ b. 'Ukbe, *el-Meğâzî*, 62, 102, 110, 147, 196, 206, 233, 314, 326.

¹⁰⁰ 'Urve'den istifade ettiği yerler için bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, 95, 186, 216, 255.

¹⁰¹ 'Urve'den istifade ettiği yerler için bk. Anthony, *Ma'mar ibn Râşid*, 45, 65, 69; Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/183.

¹⁰² 'Urve'den istifade ettiği yerler için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/108, 246, 314, 366, 456, 458; 2/233, 248, 309; 3/116, 165, 227, 230, 232, 248; 4/198; 5/557; 7/85; 8/76, 220, 294.

¹⁰³ 'Urve'den istifade ettiği yerler için bk. Belâzürî, *Ensâb*, 1/156, 385, 520; 4/17, 19.

Şahîfeler orijinal haliyle günümüze kadar ulaşamamışsa da miras bırakıldıkları sahâbe çocukları, torunları ve ilim ehli vasıtasıyla süreç içerisinde meşhur hadis mecmuaları içerisinde yerlerini almışlar ve meğâzî başta olmak üzere çeşitli başlıklar altında okuyucunun istifadesine sunulmuşlardır.

Şahîfeler, kendilerinden istifade ettiği anlaşılan Ebân b. Osman'ın güvendiği kimselere tashih ettirdiği siyere dair notları ile küçük hacimli bir kitapçık (risale) boyutu kazanmış; sahâbeden doğrudan rivayette bulunan 'Urve b. ez-Zübeyr'in ve birçok şahîfeden faydalanan Zührî'nin günümüze ulaşamayan meğâzîleri ile telif bir eser vücuda getirecek boyutlara ulaşmıştır. Bilinen ilk siyer eserlerinde yer alan hacimli şahîfelere ve daha küçük çaplı olanlarına araştırmada yer yer işaret edilmiştir.

Araştırma siyer ilmi açısından şahîfelerin oluşum süreci ve mahiyeti ile sınırlandırılmıştır. Birinci el kaynak değeri taşıyan ve çoğu hadis mecmualarında yer alan bu yazılı malzemelerin, ilk dönem siyer eserlerine kaynaklık etme ve siyer ilminin teşekkülü noktasındaki katkıları ise bundan sonra yapılacak akademik çalışmalarla ortaya konulacaktır.

Kaynakça

- 'Abdürrezzâk, Ebû Bekr 'Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' eş-Şan'ânî el-Ĥimyerî. *el-Muşannef*. thk. Habîburrahmân el-Azamî. 11 Cilt. Beyrut: y.y., 1403/1982.
- Anthony, Sean W. (ed.). *The Expeditions an Early Biography of Muhammad by Ma'mar ibn Râshid According to the Recension of 'Abd al-Razzâq al-San'ânî*. New York: New York University Press, 2014.
- Aycan, İrfan – Sarıçam, İbrahim. "İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler: İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'alesi". *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'alesi*. ed. İsmail Kurt – Seyit Ali Tüz. Ankara: Ensar Neşriyat, 2005.
- Aycan, İrfan, "Urve b. Zübeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aydınlı, Abdullah, "Sahîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ayık, Cenap. *Hadis Risâlelerinin Siyer'e Kaynaklığı -Hicrî 150 Öncesi-*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- 'Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî şerhu şahîh-i Buḥârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Belâzürî, Ebü'l-Ḥasen Ahmed b. Yaḥyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1987.
- Belâzürî, Ebü'l-Ḥasen Ahmed b. Yaḥyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zükkâr – Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhaḳî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Ḥüseyn b. Alî. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-şerî'a*. thk. Abdülmu'tî Kal'acî. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1987.
- Buḥârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdülmu'îd Han. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Buḥârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şâhîh*. thk. Muhammed b. Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Davkî'n-Necât, 1422/2001.
- Çelik, Ali. "Kuran ve Sünnet'in Doğru Anlaşılmasında Sîret'in Önemi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3 (2003), 5-16.
- Demircan, Adnan (ed.). *Bir Bilim Olarak Siyer ve Kaynakları*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.

- Derveze, Muhammed İzzet. *Sîretü'r-Rasûl: Şuverun Muktebesetün mine'l-Çur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Matbaaü'l-İstikame, 1367/1984.
- Erul, Bünyamin. *Siret Tedkikleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- Erul, Bünyamin. "Hadisçiler ile Tarihçilerin Tenkit Yöntemleri Üzerine (Tespitler, Tenkitler, Teklifler)". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 27-62.
- Fayda, Mustafa. "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları". *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*. ed. Ömer Yiğitbaşı. 357-368. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Fayda, Mustafa. "Siyer ve Megâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Fayda, Mustafa. "Allah'ın Emriyle Siyer Başlar: Siyer Yazımında İlkler". ed. Levent Öztürk. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed. *el-Çâmûsü'l-muḥîṭ*. thk. Muhammed Nu'aym. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991
- Ḥalîl b. Aḥmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdülhamid Hindavi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Ḥaṭîb el-Bağdâdî, Ebü Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Takyîdü'l-'ilm*. Beyrut: İhyâü's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.
- Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî. *Şahîfetü Hemmâm b. Münebbih*. thk. Ali Hasen Abdülhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1407/1987.
- Herevî, Ebü Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Bâşânî. *el-Çarîbeyn fi'l-Çur'ân ve'l-ḥadîs*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü Nezzâr, 1999/1419.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihciliği Üzerine*. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- İbn 'Abdirabbih, Ebü Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984.
- İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkı eş-Şâmî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ebî Ḥayseme, Ebü Bekr Ahmed b. Ebî Ḥayseme Züheyr b. Harb. *et-Târîhu'l-kebîr (Târîh İbn Ebî Ḥayseme)*. thk. Salah b. Fethi Hilal. 2 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadisiyye, 1427/2006.
- İbn Ḥacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu şahîhi'l-Buḥârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Ḥacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *el-İşâbe fi temyîzi's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn Ḥacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebü Ğudde. 10 Cilt. Ankara, 1423/2002.
- İbn Ḥanbel, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned el-İmâm Ahmed b. Ḥanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvût – Âdil Mürşid. 45 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Hibbân, Ebü Ḥâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdülmuîd Han. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ḥimyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.
- İbn İshâk, Ebü Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hiyâr el-Muṭṭalibî el-Kureşî el-Medenî. *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî*. thk. Süheyl Zükkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Keşîr, Ebü'l-Fidâ 'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Çaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997.

- İbn Keşîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Çaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyn Şemsüddîn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *'Uyûnü'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İbn Şihâb ez-Zührî. *el-Meğâzî: İlk Dönm İslam Tarihinde Savaşlar*. çev. Mehmet Nur Akdoğan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ - Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Eşîr, Ebü'l-Hasen 'İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsû'l-ğâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 1440/2019.
- Kandemir, M. Yaşar, "Abdullah b. Amr b. Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/85-86. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Ûşım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü'l-Emvâl*. thk. Seyyid b. Receb. Riyad: Dâru'l-Hedyî'n-Nebevî, 1428/2007.
- Ûzûmî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Hemedânî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî. *et-Terâtîbü'l-idâriyye*. thk. Abdullah el-Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Ûrtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Fehr. *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdunî - İbrahim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- M. Mustafâ el-A'zamî. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî ve târihu tedvînih*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.
- M. Mustafâ el-A'zamî. *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. çev. Hulûsi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî. *el-Câmi'*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzûb'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avâd. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980/1400.
- Muḥarizî, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî. *el-Muğrib fi tertîbi'l-Mu'rib*. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuad el-Bâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1991.
- Mûsâ b. 'Ukbe. *el-Meğâzî*. thk. Muhammed Bâkîş Ebû Mâlik. Agadir: y.y., 1415/1994.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: y.y., 1406/1986.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-. *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*. thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hînî. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002.

- Oruçoğlu, İlhami. “Hz. Peygamber’in Aşırı Yüceltildiğine Dair İddiaların Analizi”. *Social Sciences Studies Journal* 5/40 (2019), 4029–4036. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1644>
- Öz, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 2008.
- Öz, Şaban. *Siyer’e Giriş*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Öz, Şaban. “Siyer Literatürünün Güvenilirliği Problemi”. *Journal of Islamic Research* 29/1 (2018), 1–9.
- Öz, Şaban. *Siyer Usulü*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Özdemir, Mehmet. “Siyer Yazıcılığı Üzerine”. *Milel ve Nihal* 4/3 (2007), 129–162.
- Sezgin, Fuat. *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî. *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1991.
- Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd: es-Sîretü's-Şâmiyye*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 1998.
- Şulul, Kasım. *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Şulul, Kasım. *Siyer Usulü: Temel Terimler, Kaynaklar ve Meseleler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.
- 'Urve b. ez-Zübeyr. *Meğâzî Rasûlillâh li 'Urve b. Zübeyr*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Riyad: Mektebetü'l-Tertîbi'l-'Arabî, 1401/1981.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Esemî el-Medenî. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Cons. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *el-Harâc*. thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd – Sa'd Hasen Muhammed. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.
- Yılmaz, Muhammed. “Uydurma Hadis Nüshaları ve “Nüşatü Nübeyt b. Şerî” İsimli Uydurma Hadis Nüshasından Nakledilen Bazı Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2007), 1–26.
- Yiğit, İsmail. “Kur'ân ve Sîretü'n-Nebî”. *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II: Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-34*. ed. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşķî. *Mîzânü'l-'itidâl fi naķdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşķî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût. 25 Cilt. Dımaşķ: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşķî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşķî. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşķî. *Tezhîbü tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Ganîm Abbâs Ganîm – Mecdî es-Seyyid Emin. 11 Cilt. Kahire: el-Fâruku'l-Hadîse, 1425/2004.
- Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî. *el-Ahbârü'l-muvaffakıyyât*. thk. Sami Mekki el-Ani. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1416/1996.